

και του Εθνικού Συστήματος Υγείας και την αναδυόμενη κοινότητα οικονομολόγων της υγείας.

Ο Νικολαΐδης στέκεται ιδιαίτερα στο συμπέρασμα που βγαίνουν από αυτά τα περισσότερα κριτικά και κοινωνικά προσανατολισμένα ρεύματα, τη διαπίστωση δηλαδή ότι το κοινωνικό περιβάλλον αποτελεί περισσότερο καθοριστικό παράγοντα για την υγεία ή τη νοσηρότητα, σε σχέση με ό,τι είχε υποθεθεί προηγούμενα και ότι παράγοντες όπως η κοινωνική ανισότητα, η έλλειψη κοινωνικής συνοχής, η εργασιακή επισφάλεια μπορεί να είναι περισσότερο νοσηγόνοι σε σχέση με ό,τι συνήθως ορίζουμε ως επιβλαβείς για τη υγεία. Γι' αυτό το λόγο και μπορεί να υποστηρίξει ότι μπορούμε να δούμε την ανάδυση ενός νέου επιστημονικού υποδείγματος, μιας εν δυνάμει Ιατρικής του κοινωνικού περιβάλλοντος. Γι' αυτό και μπορεί να υποστηρίξει ότι είναι

«το όραμα μιας 'αντικειμενοποιημένης' ιατρικής αποστειρωμένης από αντιφάσεις και αδιαπέραστης από κοινωνικές αντιθέσεις ήταν μάλλον χιμαιρικό» (σελ. 168).

Συνολικά, πρόκειται για μια ιδιαίτερα σημαντική μελέτη, που αφορά όχι μόνο τους/τις επαγγελματίες της περίθαλψης αλλά οποιονδήποτε θέλει να προσεγγίσει το βαθιά κοινωνικό χαρακτήρα της νόσου και του θανάτου. Δεν πληροφορεί μόνο για διαφορετικά ρεύματα και προσεγγίσεις, αλλά και διατυπώνει σημαντικές υποθέσεις και για την επιστημονική έρευνα και για την πολιτική δράση. Αναδεικνύοντας ότι η εκμετάλλευση και η κοινωνική ανισότητα βλάπτουν –κυριολεκτικά– την υγεία, προσφέρει σημαντικά επιχειρήματα σε όποιον/α θέλει να αμφισβητήσει την κυρίαρχη κοινωνική πραγματικότητα.

Παναγιώτης Σωτήρης

Chris Harman και Chris Bambery,

Η ζωή και οι ιδέες ενός επαναστάτη, μτφρ.

Λ. Μπόλαρη, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2007, σελ. 98

Το μικρό αυτό βιβλίο αποτελείται από δύο δοκίμια, ένα του Chris Harman και ένα του Chris Bambery. Το βιβλίο είναι επίκαιρο, επειδή στις σημερινές συνθήκες της ήττας, της πολυδιάσπασης και της ήττας, της πολυδιάσπασης και της κρίσης της Αριστεράς, η επιστροφή στις ιδέες και στους προβληματισμούς του Γκράμσι, είναι αναγκαία για όσους δεν δέχονται τις «θεωρίες» για το τέλος της Ιστορίας και την αιωνιότητα του καπιταλισμού. Οι ιδέες του Γκράμσι είναι

γνωστές στη χώρα μας από μεταφράσεις έργων του και από σχετικά άρθρα και μελέτες. Όμως το έργο του δεν έχει μελετηθεί όσο θα άξιζε, επειδή η «ορθόδοξη» Αριστερά το αντιμετώπισε πάντα με καχυποψία και με τη συνακόλουθη άγνοια, ενώ άλλα ρεύματα της ελληνικής Αριστεράς αξιοποίησαν σωστά ή μονόπλευρα ορισμένες μόνο από τις ιδέες του.

Ο Αντόνιο Γκράμσι (1891-1937) γεννήθηκε στη Σαρδηνία και έζησε άμεσα τη φτώχεια του Ιταλικού Νότου. Στη συνέχεια

έζησε στο Τορίνο, και ήλθε σε επαφή με μια από τις μαχητικότερες τάξεις που έχει γνωρίσει η Ιστορία. Ο νεαρός Γκράμισι το 1913 έγινε μέλος του κομμουνιστικού κόμματος. Η τραγωδία του πρώτου παγκόσμιου πολέμου και η νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης συνέβαλαν στην ωρίμανση της πολιτικής του συνείδησης. Ο Γκράμισι υπήρξε σταθερός πολέμιος τόσο του ρεφορμισμού, όσο και του «αριστερισμού» και του λεγόμενου «σταλινισμού». (Τα εισαγωγικά δηλώνουν την αντίθεση μου στην απλοϊκή και κουτοπόνηρη στάση ότι για την τραγωδία της Σ.Ε. ευθύνεται μόνον ο Στάλιν, στάση που αποτελεί ιδεολογικό εμπόδιο για την κατανόηση της πορείας και της κατάρρευσης της Σ.Ε.).

Ο Γκράμισι είναι ο ιδρυτής, μαζί με τον Τολιάτι, του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας. Φυλακίστηκε από το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι στο Τούρι, και απελευθερώθηκε για λόγους υγείας, λίγες μέρες πριν από τον θάνατο του. Στη φυλακή, χωρίς πρόσβαση στα κείμενα των κλασικών του μαρξισμού και γενικότερα στη βιβλιογραφία, έγραψε, στην περίοδο 1929-1935, 2.848 σελίδες, τα περίφημα *Τετράδια της Φυλακής*. (Ο Ιταλός δικαστής είχε δηλώσει κυνικά: «πρέπει να εμποδίσουμε αυτό τον εγκέφαλο να λειτουργεί για 20 χρόνια»). Για ευνόητους λόγους ο Γκράμισι χρησιμοποίησε για τον μαρξισμό τον όρο «φιλοσοφία της πράξης». Ο Γκράμισι δεν μπόρεσε να γράψει ένα «ολοκληρωμένο» συνθετικό έργο. Αλλά τα *Τετράδια* περιέχουν έναν πλούτο επίκαιρων ιδεών για την πολιτική, την επανάσταση, στοχασμών, απόψεων και αναλύσεων για τον πολιτισμό, την ιδεολογία, το ρόλο της εργατικής τάξης, τις σχέσεις κόμματος και συνδικάτων κ.λπ. κ.λπ.

Ο Γκράμισι ήταν μάρτυρας και μέτοχος στη δράση των εργατικών συμβουλίων στο Τορίνο. Όπως τονίζει, τα εργατικά συμβού-

λια υλοποιούν στην πράξη την ενότητα της εργατικής τάξης. Οι επιτροπές είναι όργανα της εργατικής δημοκρατίας. Τα εργατικά συμβούλια είναι θεμέλιο για την οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Κατά την περίοδο 1919-1920, στο Μιλάνο, 400.000 εργάτες είχαν κατάλαβει τα εργοστάσια. Οργάνωσαν την παραγωγή. Σε λίγες μέρες είχαν φτάσει το ένα εκατομμύριο. Το κίνημα καταλήψεων είχε απλωθεί σε όλη τη χώρα. Οργανώθηκαν Κόκκινες φρουρές. Επρόκειτο, λοιπόν για «επαναστατική στιγμή», και οι εργάτες δεν τόλμησαν; Και ποιος ήταν ο ρόλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος; Μια τελεσίδικη απάντηση δεν μπορεί να δοθεί, κατά τους συγγραφείς του βιβλίου.

Ποιος είναι λοιπόν ο ρόλος των συνδικάτων; Κατά τον Γκράμισι, τα συνδικάτα είναι τύποι προλεταριακής οργάνωσης, που ανήκουν στην περίοδο που κυριαρχείται από τον καπιταλισμό. Έχουν ανταγωνιστικό, όχι κομματικό χαρακτήρα. Δεν μπορούν να γίνουν το εργαλείο της ριζοσπαστικής ανανέωσης της κοινωνίας. Ειδικά η ηγετική ομάδα της Συνομοσπονδίας Εργασίας έπρεπε, κατά τον Γκράμισι, να αντιμετωπιστεί «σαν όχημα των διαλυτικών επιδράσεων άλλων τάξεων στους εργάτες». Η εργατική τάξη είναι η μόνη τάξη που μπορεί να πραγματοποιήσει έναν βαθύ κοινωνικό μετασχηματισμό. Αλλά, προϋπόθεση: η ύπαρξη και η δράση του κόμματος της εργατικής τάξης. Όμως, ο Γκράμισι δεν είδε μηχανιστικά τη σχέση τάξης και κόμματος. Στο κόμμα, έγραφε, έχουν θέση και οι διανοούμενοι και οι αγρότες, αλλά το κόμμα δεν πρέπει να είναι σύνθεση ετερογενών στοιχείων. Ηγετική θέση πρέπει να έχει το προλεταριάτο.

Ο Γκράμισι ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τον ρόλο των διανοουμένων. Δική του είναι η έννοια του οργανικού διανοούμενου, όπως και η έννοια του «ηγεμόνα» και της ηγεμονίας.

Οι κυρίαρχες ιδέες, σημείωνε και ο Γκράμσι, είναι οι ιδέες της κυριαρχής τάξης. Αλλά η κυριαρχία τους δεν είναι αιώνια. Ο Γκράμσι επέμεινε στην ανάγκη όχι μόνο της ηγεμονίας του προλεταριάτου στο πεδίο της πολιτικής, αλλά και στο χώρο του πολιτισμού και της ηθικής. Συλλαμβάνοντας την αντιφατικότητα και το πολυδύναμο του ιστορικού γίνεσθαι, ο Γκράμσι ανέλυσε τον αρνητικό χαρακτήρα του ιστορικού ντετερμινισμού, που είναι μεν πηγή αισιοδοξίας, αλλά την ίδια στιγμή αιτία μοιρολατρικής στάσης και ύπνωσης της κριτικής.

Ο Γκράμσι έζησε τα «αυθόρμητα» ξεσπάσματα της εργατικής τάξης της Ιταλίας. Αρκεί όμως το αυθόρμητο -σημειώνουν οι συγγραφείς- για την επανάσταση και την επιτυχία της επανάστασης; Όλες οι επαναστάσεις, σημειώνει ο Bamberg, ξεκινάνε αυθόρμητα, αλλά καμιά δεν έχει τελειώσει αυθόρμητα. Και για τον Γκράμσι, αναγκαίο για την επανάσταση είναι το επαναστατικό κόμμα. Η ενότητα ανάμεσα στο αυθόρμητο και στη «συνειδητή ηγεσία». Αλλά «συνειδητή ηγεσία» προϋποθέτει θεωρία, η οποία επιταχύνει την ιστορική διαδικασία και αποτελεσματικότητα». Ουσιαστικός ως προς αυτό, ως προς την ενότητα θεωρίας και πράξης, είναι ο ρόλος των οργανικών διανοουμένων.

Κόμμα λοιπόν ή κίνημα; Ανάμεσα στο κόμμα και στην αυθόρμητη κίνηση των μαζών πρέπει, κατά τον Γκράμσι, να αναπτυχθεί μια διαλεκτική, κατά την οποία συγκλίνουν το αυθόρμητο κίνημα των επαναστατημένων μαζών και η οργανωτική θέληση του κέντρου. Αλλά το κόμμα δεν πρέπει να αυτοπροσδιορίζεται ως ηγέτης της εργατικής τάξης. Το κόμμα πρέπει να αυτοπροσδιορίζεται ως ηγέτης της εργατικής τάξης. Το κόμμα πρέπει να είναι δραστήρια συνιστώσα του κινήματος. Παράγων που θα εξασφαλίζει την ενότητα της πάλης για τη δημοκρατία, με την πάλη για το σοσιαλι-

σμό. Ο Γκράμσι δεν συμφωνούσε με τον Μπορντίγκα, ο οποίος υποστήριζε ότι το κόμμα πρέπει να ετοιμάζει στελέχη που θα μπουν στη δράση την κατάλληλη ιστορική στιγμή. Επίσης ο Γκράμσι δεν συμφωνούσε με τον Μπορντίγκα, ο οποίος απέριπτε τη δημιουργία εργοστασιακών συμβουλίων πριν από την επανάσταση.

Αλλά η εργατική τάξη μόνη θα πραγματοποιήσει την επανάσταση; Ο Γκράμσι ήταν υπέρ της συμμαχίας της εργατικής τάξης και της τακτικής του ενιαίου μετώπου, όπως την είχαν διατυπώσει ο Λένιν και ο Τρότσκι. Ήδη το 1921, στο τρίτο Συνέδριο της «Κομμουνιστικής Διεθνούς» ο Λένιν και ο Τρότσκι ήταν υπέρ της συγχρότησης ενιαίων μετώπων με ρεφορμιστικά κόμματα για να κερδηθεί υπέρ του κομμουνισμού η πλειοψηφία της εργατικής τάξης. Και ως προς αυτό, ο Γκράμσι διαφωνούσε με τη σεκταριστική άποψη του Μπορντίγκα. Ο Γκράμσι καύτιζε τον πόλεμο θέσεων (δικός του όρος) με τον τύπο του ενιαίου μετώπου.

Πώς ωριμάζουν όμως οι συνθήκες για την επανάσταση; Ο Γκράμσι, σε αντίθεση με τον υπερτονισμό των «αντικειμενικών» (οικονομικών και άλλων) συνθηκών, επέμεινε στην ωρίμανση της επαναστατικής συνείδησης. Στα κεφάλια των ανθρώπων, κατά των Γκράμσι, υπάρχει μια αντιφατική συνείδηση. Ένας εργάτης μπορεί να αποτελεί έναν κινούμενο αναχρονισμό, ένα απολίθωμα. Στις ιδέες των εργατών υπάρχουν στοιχεία από τη λίθινη εποχή, και στοιχεία της πιο προχωρημένης επιστήμης. Ο εργάτης έχει λοιπόν «δύο θεωρητικές συνειδήσεις» ή «μια αντιφατική συνείδηση». Συνεπώς: θεωρία, πολιτισμός, κίνημα για πολιτική, θεωρητική και πολιτισμική ηγεμονία, αναγκαία για την επανάσταση και την επιτυχία της επανάστασης.

Η κρίση δεν οδηγεί αυτόματα στην επαναστατική συνειδητοποίηση. Το μόνο

που μπορεί να κάνει, είναι να δημιουργεί ευνοϊκό έδαφος για τη διάδοση ορισμένων τρόπων σκέψης. Ανάγκη λοιπόν για συνειδητό αγώνα και σχεδιασμό, για κατανόηση της οικονομικής κατάστασης. Όπως σημειώνει ο Bamberg, ο Γκράμσι δεν απομακρύνθηκε από την προοπτική της επανάστασης. Αλλά πώς είναι δυνατόν να γίνει εξέγερση αποτελεί την «αποφασιστική μορφή του αγώνα» και ο «σύγχρονος ηγεμόνας», το κόμμα, είναι το εργαλείο που συντονίζει, συγκεντρώνει και γενικεύει. Ο Γκράμσι ήταν υπέρ της ενωτικής δράσης με άλλους αντιφασίστες και διαφωνούσε με το σύνθημα για άμεση εξέγερση, που σύμφωνα με την άποψη του Στάλιν (1929), ο καπιταλισμός είχε μπει στην τελική κρίση του και η επανάσταση ήταν στην ημερήσια διάταξη. Οι γκραμσιανές έννοιες του «πολέμου θέσεων» και του «πολέμου ελιγμών», όχι πάντοτε σαφείς, αντιστοιχούν στη «μακρόσυρτη πάλη για ηγεμονία».

Ο Γκράμσι διαφώνησε πολλές φορές με την πολιτική του ΚΚΙ. Δεν είναι τυχαίο ότι, όπως σημειώνουν οι συγγραφείς, ο Τολιάτι δημοσίευσε τα *Τετράδια της Φυλακής*, δέκα χρόνια μετά το θάνατο του Γκράμσι. Οι «ορθόδοξοι» περιθωριοποίησαν, όσο ήταν δυνατόν, τη σκέψη του. Αλλά και οι οπαδοί των ευρωκομμουνιστού χρησιμοποίησαν μονόπλευρα ιδέες του Γκράμσι, για να θεμελιώσουν τη στροφή τους, τον «ιστορικό συμβιβασμό» και για να δικαιολογηθεί η στρατηγική του κοινοβουλευτικού δρόμου προς το σοσιαλισμό.

Η σκέψη του Γκράμσι θα είναι μια από τις συνιστώσες που θα συμβάλλουν στη διαφαινόμενη «στροφή στον Μαρξ» και στην αναγέννηση του μαρξισμού. Το μικρό βιβλίο που προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε, θα είναι ένα χρήσιμο εργαλείο σ' αυτή την διαδικασία.

Ευτύχης Μπιτσάκης

Βιβλία που λάβαμε

Φιλοσοφία

- Κωνστ. Ακριβός, *Η περιπέτεια τον ερωτήματος στον Αριστοτέλη*, Ελλην. Γράμματα, 2007
- Alain Badiou, *Η πολιτική και η λογική του συμβάντος*, Πατάκης, 2008
- Γιώργος Διζικιρίκης, *Ας τελειώνουμε με τον Χάιντεγκερ*, Προσκήνιο, 2007
- Μάριος Μπέγζος, *Ευρωελληνισμός. Η φιλοσοφία της θρησκείας στο νέο ελληνισμό*, Ελλην. Γράμματα, 2008
- Κωνστ. Ράντης, *Φύσις και Πνεύμα. Από τους προσωκρατικούς στην κριτική θεωρία*, Πολύτροπον, 2008

Επιστήμη

- Κάρλος Δαρβίνος, *Αυτοβιογραφία*, Γκοβόστη, 2007
- Άρης Διαμαντόπουλος, *Η φυσική στη Βιολογία. Το θαύμα και το αγαθό της ζωής*, Ναύπακτος, 2008
- Michel Morange, *Τα μυστικά της ζωής*, Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, 2008
- Ε. Μπιτσάκης, *Η Εξέλιξη των θεωριών της Φυσικής*, Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, 2008
- Δημ. Σφενδόνη-Μέντζου (επιμ.), *Φιλοσοφία και Επιστήμη*, Τ, Π, Ζήτα 2008

Ιστορία-Κοινωνία

- Μαρία Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας*, Σαβάλλας, 2008
- Κώστας Βεργόπουλος, *Το μεγάλο ρήγμα. Η αποδόμηση του κόσμου*, Λιβάνης, 2008
- Γιάννη Δάλλα, *Η σφαγή του Κομμένου*, Πέτρα, 2008
- Γιάννη Δάλλα, *Από την ύπαρξη στην ανυπαρξία*, Γαβριηλίδης, 2008
- Δημ. Κωνσταντακόπουλος, *Η Κύπρος σε παγίδα*, Λιβάνη, 2008
- Γέιμοντ Λότα, *Παγκόσμια Οικονομία και μεγάλες Δυνάμεις, Α/συνέχεια*, 2008
- Αλέξης Μητρόπουλος, *Το τέλος του κοινωνικού κράτους*, Λιβάνης, 2008
- Τάκης Μπενάς, *Τα αντί δογματικά*, Εποχή, 2008
- Ρ. Βαν Μπουσχότεν (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, 2008
- Πέτρος Παπακωνσταντίνου, *Το χρυσό παραπέτασμα. Η γέννηση του ολοκληρωτικού καπιταλισμού*, Λιβάνης, 2008
- Γιώργος Ρούσης, *Ο Μαρξ γεννήθηκε νωρίς*, Γκοβόστης, 2008
- Δημ. Στρατούλης, *Οι εργασιακές σχέσεις στη δίνη του νεοφιλελευθερισμού*, Ελλ. Γράμματα, 2005
- Όλιβερ Τολλάτο, *Αυτό ήταν για μας απελευθέρωση*, ΚΨΜ, 2007

Πολιτισμός

- Jose Ortega Gasset, *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Μεταίχμιο, 2006

- Γιάννης Καράς, *Ιστορική Γνώση. Εθνική Αυτογνωσία*, Αθήνα, 2007
- Γιώργος Κατσιμπαρδης, *Ιστορία των Μύθων*, Λιβάνης, 2008
- Φωτεινή Μαργαρίτη, *Το εργαστήριο του συγγραφέα. Το εργαστήριο του αρχιτέκτονα*, Καστανιώτης 2007
- Ελένη Κονδύλη-Μπασάκου, *Αραβικός Πολιτισμός*, Ελλην. Γράμματα, 2008
- Παναγ. Νούτσος, *Προσθήψεις στο πεδίο της Λογοτεχνίας*, Ελλην. Γράμματα, 2008
- Catherine Sally, *Η άλλη όψη της Αρχαιότητας. Υπόκοσμος*, Παπαδήμας, 2007
- Δημ. Σιδερής, *Απλά*, Παρισιάνος, 2007

Λογοτεχνία

- Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Όσιος Μάντελσταμ*, Ελλην. Γράμματα, 2008
- Ξένη Μητσοβασίλη, *Τιμωρία δίχως έγκλημα*, Βιβλιοτεχνία, 2008
- Κωστής Παπακόγκος, *Γκρεμόχορτα*, Μανδραγόρας, 2008
- Φαίδων Πατρικαλάκης, *Στην κόψη της μέρας*, Μανδραγόρας, 2008
- Ξένη Σκαρτσή, *Πάνω στη θάλασσα*, Γαβριηλίδης 2004
- Ευάγγελος Τζάνος, *Ενέδρα*, Μανδραγόρας, 2008
- Δημήτρης Χρυσομέρης, *Μάγμα Ζωής*, Θεσσαλονίκη 2007
- Δημήτρης Χρυσομέρης, *Επενδύοντας στην Ουτοπία*, Θεσσαλονίκη 2006